

NÁVRH NAŘÍZENÍ O OBNOVĚ PŘÍRODY – ZEMĚDĚLSKÁ KRAJINA

VÁCLAV ZÁMEČNÍK

Ing. VÁCLAV ZÁMEČNÍK

Od roku 2003 působí v České společnosti ornitologické na pozici zemědělského koordinátora, kde se věnuje ochraně ptačích druhů zemědělské krajiny. V roce 2018 by jedním z iniciátorů společné petice ČSO a ČMMJ Vraťme život do krajiny, kterou podpořilo více než 56 tisíc lidí.

Probíhající změny klimatu, krize biodiverzity, ale i dopady války na Ukrajině odhalují, na jak křehkých základech ve skutečnosti náš blahobyt stojí. Je evidentní, že pokud si chceme zachovat udržitelnou budoucnost, musíme pomyslně ubrat nohu z plynu a pokusit se alespoň částečně obnovit v posledních desetiletích poškozenou přírodu. A to je hlavním cílem aktuálně diskutovaného návrhu nařízení o obnově přírody. Ten navazuje na celou řadu jiných evropských strategických dokumentů a závazků (např. Akční plán EU pro biologickou rozmanitost 2006 nebo Strategie EU v oblasti biologické rozmanitosti do roku 2020), které se také snažily podpořit přírodu a zastavit dlouhodobý pokles biodiverzity. Bohužel dosud všechny přijaté strategie mají jedno společné – nepodařilo se je naplnit. Návrh nařízení o obnově přírody vychází také z dalšího ambiciózního plánu, tzv. Zelené dohody pro Evropu z prosince 2019. Její hlavní cíle

se sice týkají zejména klimatu – ambicí je dosáhnout do roku 2050 klimatické neutrality – ale její součástí je i celá řada tematických dílčích cílů v oblasti zemědělství a biodiverzity. Zemědělské krajiny se zejména týká cíl navrátit na nejméně 10 % plochy vysoce rozmanité krajinné prvky, který se propsal i do současného návrhu nařízení o obnově přírody.

Asi nikdo nemůže zpochybnit fakt, že dopady lidských aktivit na přírodu jsou významné a rychlost, s jakou se dnes tyto změny dějí, je nebývalá. Naše okolí se nám mění doslova před očima a asi nejlépe tyto změny můžeme v podmínkách Česka ukázat na zemědělské krajině. Největší zásahy přinesla vlna kolektivizace v 50. a 60. letech 20. století, kdy se postupně rozoralo až 800 000 km mezí a 120 000 km polních cest, zmizela většina liniové zeleně i polní remízky. Velikost polí se zvýšila více než desetinásobně až na průměrnou hodnotu téměř 15 ha. Méně viditelným aspektem hospodaření, který měl nicméně pro

Kulturní zemědělská poušť. Foto Václav Zámečník

*Nektarodárné biopásy zemědělci v roce 2019 aplikovali jen na zhruba 1000 ha.
Foto Václav Zámečník*

mnoho druhů možná ještě větší negativní dopady, byl postupný nástup chemizace zemědělství v druhé polovině 20. století. Dalším významným zásahem do krajiny bylo odvodnění zemědělské půdy, kdy zejména jeho poslední vlna v 70. letech měla pro celou řadu rostlin a živočichů fatální důsledky. Cílem těchto změn bylo podpořit produkci a rozšířit území vhodné pro zemědělskou činnost, zejména s důrazem na zvětšení podílu orné půdy. Bohužel v mnoha případech se jednalo o zásahy neuvážené, kvůli nimž nyní čelíme mnoha environmentálním problémům. Dnes už nejsme schopni přesně odhalit, jak změny hospodaření a samotné krajiny poznamenaly biodiverzitu v minulosti, ale existují dílčí příklady, které leccos naznačují. Jen denních motýlů v Česku za několik posledních desetiletí vyhynulo 19 druhů. Z ptáčích druhů jsme přišli o tuhýka rudohlavého, mandelíka hajního, dytíka úhorního nebo dropa velkého. Dříve všudypřítomná koroptev, která se za první republiky lovila ve statisících, aniž by se to projevilo úbytkem, dnes přežívá jen na úrovni několika tisíc párů. Podobný osud potkal chocholouše obecného nebo sýčka obecného, jejichž druhová jména prozrazují někdejší hojnost, kteří ale dnes balancují na hraně přežití. I když se pokles početnosti běžných ptáků zemědělské krajiny v 90. letech minulého století v důsledku transformace zemědělství po částečném kolapsu socialistického modelu hospodaření na krátký

čas zastavil, od vstupu do Evropské unie jsme opět zaznamenali pokles o 30 %.

V zemích západní Evropy zemědělskou krajinu ovlivňovala zejména Společná zemědělská politika (SZP). Když v roce 1957 vznikala, její hlavní cíle byly poplatné době – zvýšit zemědělskou produktivitu, zabezpečit životní úroveň zemědělců, stabilizovat trh, zaručit dostupnost potravin a garantovat ceny pro spotřebitele. Výše dotací se odvíjela od produkce a největší podíl podpory tak získaly podniky hospodařící na nejvíce úrodných pozemcích s velkými vstupy chemických látek ve formě minerálních hnojiv a pesticidů. Zatímco v těchto oblastech docházelo ke zvýšenému znečištění a kontaminaci vodních zdrojů a půdy, ztrátě krajinných prvků a celkové druhové pestrosti, v oblastech s méně příznivými podmínkami naopak byli zemědělci často nuceni opouštět hospodaření a jejich pozemky postupně zarůstaly náletem. Od první reformy SZP v roce 1992 se tak hledaly cesty, jak změnou podmínek dotací zlepšit jejich dopad na životní prostředí a celkovou biodiverzitu. Zatím posledním krokem je reforma z roku 2021, která v duchu Zelené dohody požaduje jako základní podmínku pro získání dotací povinnost vymezit alternativně 3 nebo 4 % skutečně neproduktivních prvků na orné půdách, tj. úhorů, ochranných pásů, krajinných prvků nebo ploch vybraných opatření na podporu biodiverzity, jakými jsou biopásy nebo hnízdiště čejky chocholaté. Kromě této povinnosti

se mohou zemědělci dobrovolně zavázat k vymezení až 7 % skutečně neproduktivních ploch v případě vstupu do tzv. nadstavbového celofaremního ekoschématu.

Přestože obecný cíl zajistit v rámci zemědělské krajiny 10 % ploch pro přírodu vypadá na papíře jasně, v reálném světě panují nejrůznější představy o tom, čeho se má vlastně dosáhnout. Zatímco zemědělci s odmítáním mluví o nové povinnosti uvést 10 % plochy do klidu, krajináři si představují vytvoření jakéhosi nového vymezení funkčního systému ekologické stability a praktici nabízejí alternativní přístupy v pěstování plodin. Realita je něco uprostřed. Bohužel zemědělské politice zatím chybí holistický přístup ke krajině. Výsledkem je situace, kdy se může zdát výhodnější rozorát už fungující ochranný pás kolem vodoteče, protože je dnes mimo evidenci zemědělské půdy uznatelné pro dotace, a následně ho opětovně vytvořit, aby se do zmíněných povinných procent mohl započíst. Obecně nemohoucnost správně uchopit už existující vnější krajinné prvky, jako jsou křovinaté meze, travinobylinné lemy podél polí, malé polní remízky nebo navazující mokřady, zůstává jednou z největších slabostí SZP. O nezbytnosti takového kroku jsem však přesvědčen, protože jinak bude systém v některých případech zbytečně klást nové nároky na dlouhodobě uvědomělé zemědělce, kteří na tom budou zase hůř než ti, kteří takové vnější prvky postupně likvidovali nebo nevytvářeli nové. Pokud se podaří najít správnou cestu, jak již existující vnější prvky do systému doplnit, dosažení cílové hranice 10 % se nebude zdát tak utopické a současně bude i pro všechny zúčastněné strany lépe pochopitelné. Určitě u nás není jen jedna zemědělská krajina, a tak není žádoucí, aby vznikaly stejné prvky všude. Z pohledu biodiverzity má smysl zachovat i možnost dočasných skutečně přínosných prvků typů biopásů nebo druhově pestrých úhorů. Současně by však snahou plánovaných opatření v krajině mělo být posílení na mnoha místech Česka nedostatečné či vůbec neexistující ekologické kostry krajiny. Pokud se má dosáhnout dlouhodobě funkčních výsledků, je nutné opatření do krajiny navrhnout s patřičným odstupem na základě celé řady dat. Zohlednit je třeba vodní režim krajiny, erozní ohroženost, stávající strukturu krajiny, výskyt vzácných a ohrožených druhů, vlastnictví pozemků, historické zkušenosti, možnosti turistického

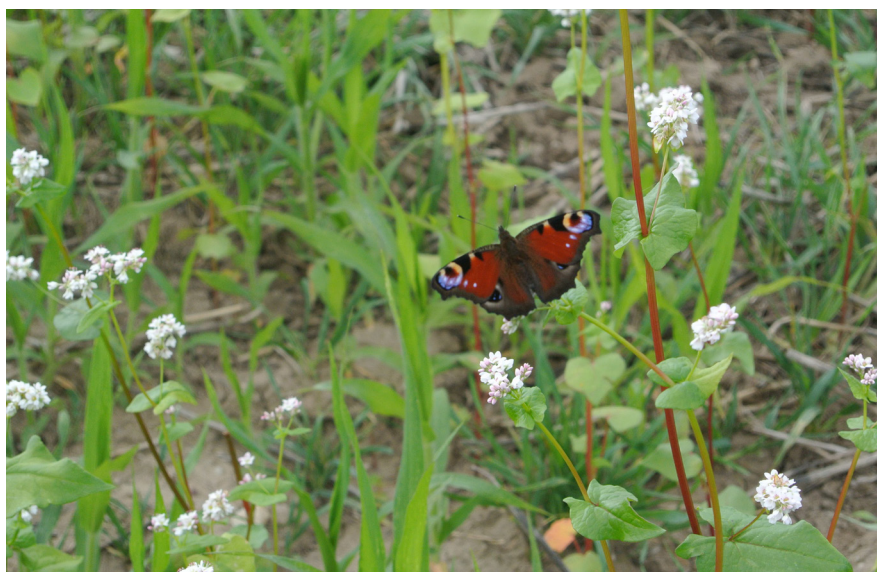
využití území, vhodnost pozemků pro pěstování určitých plodin, pastvu zvířat a celou řadu dalších požadavků na funkční krajinu. Nicméně v situaci, kdy ještě několik měsíců před podáním žádosti o dotační podporu nejsou jasná pravidla hry, je těžké koncepčněji všechny detaily naplánovat. Je tak pochopitelné, že v roce 2023 i s ohledem na probíhající válku jsou některé podmínky volnější, a že zemědělci budou vstupovat do dobrovolných opatření opatrněji a raději si vše v klidu rozmyslí. Co už nicméně pochopitelné není, je skutečnost, že jako neproduktivní plochu - zelený úhor - je v roce 2023 možné vykázat i stávající travní porost. Toto výrazné oslabení ekologizace krajiny vláda schválila na poslední chvíli bez jakékoli diskuze. Návrh nejprve měl být na celé období aktuálního období SZP, tedy do roku 2027, nakonec byl naštěstí schválen jen na rok 2023. Tato „příhoda“ je dalším důkazem, proč bude dosažení cíle 10 % skutečně přínosných neproduktivních ploch v Česku obtížné.

Zachování a případné vytvoření vysoce rozmanitých krajinných prvků není jediným cílem nového návrhu evropského nařízení o obnově přírody. Současně se od členských států očekává, že zavedou opatření nezbytná k posílení biologické rozmanitosti v zemědělských ekosystémech. Hlavním nástrojem bude i nadále SZP. Od roku 2004, kdy čeští zemědělci začali evropské zemědělské dotace využívat, se počet opatření zacílených na podporu biodiverzity postupně zvyšuje a současně se precizují i podmínky pro už existující tituly. Pokud bychom se zaměřili jen na ornou půdu, v letech 2004–2014 mohli zemědělci využívat pouze jeden typ biopásů, které se dnes označují jako krmné. Od letošního roku se nabízí už 5 titulů – Krmný biopás, Nektarodárný biopás, Kombinovaný biopás, Ochrana čejky chocholaté a Druhově bohaté pokrytí orné půdy. Současně se zavádějí ekoschémat, což jsou v podstatě jednodušší jednoleté závazky, které také mohou k podpoře biodiverzity přispět. V rámci základního celofaremního ekoschématu budou postupně vznikat např. ochranná travinobylinná pásma podél vodních toků a v rámci nadstavbového celofaremního ekoschématu budou zemědělci odměněni za zvýšení podílů neproduktivních ploch až na 7 % orné půdy. Nutno ale zdůraznit, že se jedná o opatření nová a dobrovolná, a zejména v případě nadstavbového

ekoschématu se podle prvních reakcí zemědělců neočekává velký zájem o jeho využívání. Všechna opatření a jejich dílčí podmínky vznikala na základě vědou nebo případně i praxí ověřených předpokladů, ale jejich skutečný přínos se může lišit v závislosti na konkrétních podmínkách dané lokality a mnoha dalších faktorech. Proto je nutné cíleným výzkumem ověřovat, zda a případně jak jsou opatření přínosná pro cílové druhy a celkovou diverzitu. Pokud výzkum přinese nová zjištění, bude žádoucí je do dotačních podmínek promítnout nebo případně nabídku opatření rozšířit. Nicméně ani dobře nastavené podmínky dotačního titulu nemusí předpokládaný výsledek zajistit. Hlavní důvod, proč i přes možnost vstupovat do mnoha opatření na podporu biodiverzity se dosud nepodařilo její pokles na zemědělské půdě zastavit, je zejména jejich nedostatečný podíl na celkové zemědělské výměře. Konkrétně například u opatření Krmné biopásky byla v roce 2019 jejich celková výměra 2867 ha, což představuje méně než 0,08 % rozlohy orné půdy Česka.

Mezi opatření, která přispívají k posílení biologické rozmanitosti v zemědělských ekosystémech, patří i ekologické zemědělství. Aktuálně je v Česku podíl ekologických ploch na celkové zemědělské půdě 15 %, převážně na trvalých travních porostech. Na orné půdě je ekologicky obhospodařováno cca 90 000 ha orné půdy, což představuje 3,6 % celkové výměry orné půdy. Jedním ze strategických

cílů Zelené dohody je dosažení navýšení plochy ekologického zemědělství na 30 % v roce 2030. I přes jednoznačná pozitiva ekologického zemědělství v podobě nižší chemické zátěže a podle výzkumu i obvykle vyšší úrovně biodiverzity oproti dosud běžné praxi v konvenčním zemědělství (při srovnání podniků s podobnou strukturou krajiny), naznačují nižší výnosy až o desítky procent a vyšší náročnost ekologického zemědělství na lidskou práci, že rozhodující pro jeho další rozvoj bude politické rozhodnutí, podpořené dostatečnou finanční podporou. Pokud se současně posílí výzkum ekologického zemědělství a zejména pak poradenství, je při odpovídající finanční podpoře možné předpokládat další nárůst ploch obhospodařovaných v tomto systému zemědělství. Jak reálné bude dosažení cíle stanoveného Zelenou dohodou, se ukáže až na konci tohoto programového období. Zatím to v podmínkách Česka na boom hospodaření bez chemie nevypadá, i když snahy samotných zemědělců omezit chemické vstupy jsou nesporné. Místo čistě ekologického hospodaření ale spíše roste poptávka po precizních formách moderního hospodaření založeného na finančně efektivnějším využívání externích vstupů – tedy zejména hnojiv a pesticidů. Z pohledu biodiverzity je nutné, aby se součástí takového systému staly i prvky zacílené na podporu biodiverzity, jako např. různé kvetoucí pásy nebo jiné neproduktivní plochy; potom může i precizní zemědělství vést ke zvýšení druhové diverzity. Každopádně

Výsledkem posílení environmentálních cílů SZP je i nárůst ploch mezplodin. Ty prospívají půdě a současně mohou podpořit i různé druhy živočichů. Na snímku je spokojená babočka na květu pohanky. Foto Václav Zámečník

Krajinné prvky nejsou jen estetickým prvkem, ale plní i celou řadu významných funkcí od podpory biodiverzity až po protierozní ochranu. Foto Václav Zámečník

postupné omezování chemických vstupů je trend, který už je jednoznačně zemědělci akceptovaný z mnoha důvodů od finančních přes zdravotní, biodiverzitní až po politické (omezení závislosti na nestabilních nebo i rizikových dodavatelích).

Návrh nařízení o obnově přírody myslí také na nutnost revitalizace rašeliníšť. Pro organické půdy využívané v zemědělství (odvodněná rašeliníště) mají členské státy zavést opatření na jejich obnovu. Tato opatření musí být zavedena alespoň na 30 % těchto ploch do roku 2030, z nichž alespoň čtvrtina má být znovu zavodněna, a jejich podíl se má postupně navyšovat až na 70 % těchto ploch do roku 2050, kdy znovu zavodněna má být alespoň polovina z nich. Význam těchto ploch pro zadržení vody v krajině a také jako stanoviště pro celou řadu ohrožených a mizejících druhů rostlin a živočichů je nezpochybnitelný, ovšem zejména ve volné zemědělsky obhospodařované krajině je nutné počítat s celou řadou problémů. Už jen samotné oslovení vlastníků je časově náročné. Navíc velká část z nich nemá o přeměnu dosud zemědělsky využívaných pozemků na mokřady zájem, případně není ochotna pozemky prodat státu. Překážkou může být i přílišná degradace odvodněných ploch nebo její nedostatečné zásobení vodou. Jelikož se jedná o jednu z priorit na evropské i národní úrovni, neměl by být problém s dostatečnou finanční podporou, ale určitě bude nutné, aby na celostátní úrovni vznikl

odborný podklad, podle něhož by se nejvhodnější plochy pro revitalizaci vybíraly. Cíle stanovené návrhem nařízení mají jednoznačně potenciál zvýšit biodiverzitu. K ověření celkového přínosu na národní úrovni byly stanoveny jako indikátorové skupiny ptáci, motýli a opylující hmyz. V případě ptáků to není žádné překvapení – jedná se o systematicky dlouhodobě sledovanou skupinu, která už je dnes oficiálním indikátorem pro hodnocení přínosů SZP. Sběr dat probíhá každoročně ve třiceti zemích Evropy v rámci projektu Celoevropského monitoringu běžných druhů ptáků (pecbms.info), který od roku 2002 koordinuje Česká společnost ornitologická.

Ptáci jako vrchol potravního řetězce jsou v zemědělské krajině všudypřítomní, jednotlivé druhy mají specifické nároky na potravu a životní prostředí, jsou mobilní a ve většině případů dokážou rychle reagovat na pozitivní změny v krajině. Rovněž motýli jsou často využívanou skupinou. Oproti ptákům operují na menším prostoru, který ale musí pokrýt často velmi specifické podmínky pro dlouhodobé přežití. Prakticky ve všech zemích Evropské unie se motýli sčítají; v Česku se pravidelný monitoring daří nastartovat až v posledních letech. Také opylovači vhodně doplňují informaci o kvalitě a druhové pestrosti prostředí, navíc jejich existence má přímé benefity pro samotného člověka. Bohužel v jejich případě se zatím nepodařilo v Česku nastavit dlouhodobý model standardizované-

ho monitoringu a bez dostatečné finanční podpory se systematický sběr dat velmi pravděpodobně spustit ani nepodaří.

Oproti jiným ambicím představovaného návrhu nařízení o obnově přírody jsou cíle ověřované prostřednictvím indikátorů poměrně střízlivé. V případě opylovačů se plánuje do roku 2030 zastavit pokles početnosti a následně dosáhnout rostoucího trendu jejich populací. U motýlů návrh předpokládá dosažení příznivého stavu do roku 2030. Asi největší a nejpřesněji popsaná ambice je u ptačího indikátoru – hodnota 100 % by se měla vztahovat k prvnímu dni měsíce následujícího 12 měsíců po vstupu nařízení v platnost, do roku 2030 bychom měli dosáhnout na 110 %, do roku 2040 na 120 % a do roku 2050 na 130 %. V podmínkách Česka by to tedy prakticky znamenalo návrat ke stavu v roce 2004, kdy jsme vstupovali do Evropské unie. Jak dokládají výsledky výzkumu, prostřednictvím stávajících nástrojů na podporu biodiverzity v rámci SZP v kombinaci s finančními programy resortu MŽP na podporu vytváření krajinných prvků je reálné těchto cílů dosáhnout. Ale pouze za předpokladu, že zemědělci začnou tyto nástroje naplno využívat. Bohužel zkušenosti s vyjednáváním nové zemědělské politiky vnášejí nemalou míru skepse – přestože se technické detaily domlouvaly více než 5 let, nepodařilo se finální podmínky vyladit tak, aby se dal očekávat zvýšený zájem zemědělců o vstup do opatření s největším potenciálem na podporu biodiverzity. Jedním z hlavních důvodů je nedostatečné finanční ohodnocení opatření, ale u některých z nich by bylo vhodné upravit také dílčí podmínky. A jelikož ve stávajícím návrhu nařízení o obnově přírody převažují především ambiciózní cíle, jistá dávka opatrnosti je na místě. Přesto chci tento přehled zakončit pozitivně. Už jen samotný fakt, že se na evropské úrovni toto téma otevírá k seriózní debatě, přináší jistou míru naděje. Aby však tato naděje došla svého naplnění, bude nutné oslovit a spolupracovat se všemi, kteří chtějí mít přírodu pestrou a funkční. Od zemědělců a ochránců přírody, přes vlastníky pozemků a veřejnost až po investory a politiky. Protože jinak i ty střízlivější cíle budou možné naplnit jen velmi těžko.

